

IVAN CIFRIĆ

UDK: 37+364-12

Pregledni članak / Review

Rukopis prihvaćen za tisak: 14. 2. 2018.

DOI: <http://doi.org/10.21857/9xn31cr32y>

Društveni kontekst obrazovanja

Sažetak

Govoriti o odgoju i obrazovanju znači promatrati ih u kontekstu društva a njihove promjene u kontekstu društvenih promjena.

Pod društvenim kontekstom podrazumijevamo obilježja društva kao što su: socijalna struktura društva (sistema), brzina društvenih promjena, raspolaganja društvenom moći, sustav vrijednosti, modernizacija škole, globalni društveni kontekst itd. i njihov utjecaj na obrazovne promjene.

Odnos društva i obrazovanja nije politički problem, iako se tako prezentira kao pitanje obrazovnih reformi, nego je u biti sociokulturni problem kao problem razvoja društva. To znači da se ciljevi promjena u obrazovanju definiraju u kontekstu ciljeva društva.

Za promjene u obrazovanju važno je utvrditi društvena očekivanja utjecaja obrazovanja na društvo kao i na mlade.

U predmodernim društvima glavni cilj odgoja i obrazovanja bio je uklapanje mlade populacije u društvo i prilagođavanje društvu. Dakle, kulturna reprodukcija samoga društva. Kao društva s niskim i sporim stupnjem promjena imala su i niske (skromne) zahtjeve za promjenama (reformiranjem obrazovanja). Moderno društvo, pogotovo ono na današnjem stupnju razvoja, proživljava brze promjene i zahtijeva obrazovanja koje će više ubrzati društvene promjene, poglavito one koje omogućavaju brži razvoj u društvu i društva u cjelini te osposobiti generacije za aktivnu ulogu u društvu. Ako društvo shvaćamo kao stalnu promjenu socijalnih odnosa i struktura, onda su i obrazovne promjene (reforme) permanentno društvena potreba.

U prilogu se govori o nekim obilježjima i promjenama društva te utjecaju na obilježja obrazovanja, ali i na kulturne promjene.

Ključne riječi: odgoj i obrazovanje, društveni sustav (sistem), tradicionalno i moderno društvo, modernizacija škole.

Uvod

Odnos obrazovanja i društva može se analizirati na različitim razinama (lokalna, nacionalna, globalna). Svakoj od tih razina može se teorijski i empirijski pristupiti u različitim znanostima što znači da je obrazovanje postalo interdisciplinarno područje.

Članak pod naslovom *Društveni kontekst obrazovanja* ima za cilj ukazati na povezanost obrazovanja i društva, tj. locirati obrazovanje kao proces i institucije u društvo. Svako obrazovanje i odgoj¹ integrirani su u neko konkretno društvo, odnosno dio su neke kulture. Sličnosti među društvima znače sličnosti među obrazovanjima. No, bez obzira na sličnosti/razlike među društvima postoje neke zajedničke (slične) karakteristike obrazovanja u smislu njegovih društvenih ciljeva, sadržaja i metoda izvođenja. Od njega se očekuje da bude funkcionalno, tj. da ostvaruje temeljni očekivani cilj društva. Glede ostvarivanja ciljeva obrazovanja, društvo ih najprije mora odrediti. To znači da je očekivanje društva veoma bitna karakteristika društvene funkcionalnosti odgoja i obrazovanja i njihovih promjena. To se može pokazati usporedbom dva tipa društva: predmodernog i modernog. Funkcionalnost u jednom znači ideju reproduktivnosti a u drugom ideju produktivnosti.

Ključna teza je da se obrazovanje u predmodernom (tradicijskom) društvu shvaća kao mehanizam uklapanja mladih u društvo i pri tome ima kulturnu reproduktivnu funkciju, a danas u suvremenom post/modernom društvu ima funkciju negiranja kulturne predmodernosti i poticanja promjena. Obrazovanje služi pripremi mladih da žive u novim uvjetima kapitalizma, da doprinose njegovu održanju kao budućem društvu.

Danas kada kažemo *hrvatsko društvo* mislimo na društvo koje se politički, ekonomski i socijalno oblikovalo od uspostave samostalne i neovisne hrvatske države. To društvo nije nastalo ni iz čega nego je rezultat društvenih procesa pod utjecajem prethodnog empirijskog stanja i vizija budućeg društva (Cifrić, 1998., str. 52), a ponekad se govori i o početku nastanka „treće tranzicije“ (Rogić, 1996). Riječ je o tranzicijskim promjenama poslije 1990. i nastanku višestranačja. Hrvatsko društvo nastaje u kontekstu globalizacije i Domovinskoga rata. Do danas su se u njemu zadržale neke tradicijske vrijednosti ali i prihvatile nove iz razvijenoga Zapada.

U tradicijskom (predmodernom) društvu od obrazovanja se očekuje da bude „reproduktivno“, tj. da djeluje funkcionalno na održanje i reprodukciju toga društva, a učenici da budu konzumenti proizvedenoga znanja. Obrazovanje, bez obzira na institucije koje ga provode, treba pridonositi stabilnosti toga društva u širem smislu same kulture. Glede toga sadržaji, metode i načini prenošenja vrijednosti i znanja

¹ Pod odgojem u najširem smislu podrazumijevamo proces prijenosa društvenih (kulturnih) vrijednosti na mlađe generacije, a pod obrazovanjem prijenos raspoloživih znanja i poticanje na individualno stjecanje znanja. U nastavku teksta koristit ćemo samo termin obrazovanje, imajući na umu i odgoj, osim ako nije drugačije naznačeno.

ostaju nepromijenjeni, odnosno sporo se mijenjaju. Zato predmoderna društva nemaju ugrađenu endogenu potrebu za čestim ili brzim promjenama, odnosno reformama u obrazovanju. Promjene, odnosno reforme izraz su potreba društva da svoje promjene ugrade u obrazovni sustav kao mogućnost reprodukcije novoga, inovativnoga u vrednotama (vrijednostima) i znanjima, a to se zbiva u dužim vremenskim razdobljima. Statičnost predmodnog društva izražava se i u statičnosti obrazovanja. Obrazovni programi godinama se nisu mijenjali a za to nije bilo ni društvene potrebe jer se sporo mijenjalo društvo.

U modernom društvu od obrazovanja se očekuje da bude „produktivno“, tj. da unosi u društvo stalno neke inovacije i potiče ga na promjene. Učenik postaje aktivni dionik tih promjena. Moderno društvo podložno je promjenama svojih struktura. Nije riječ o bilo kakvim promjenama, nego o promjenama koje se ubrzano zbivaju. Danas u suvremenom kapitalizmu dominira financijski imperijalizam što znači da je glavni pokretač ili kočničar promjena „svjetski“ novac. A i sama kultura drugačija je od tradicijske kulture. Nju danas karakteriziraju brze promjene, globalno širenje i uključivanje u globalne promjene. Moderno društvo je dinamično pa zahtijeva dinamične promjene u obrazovanju. Te zahtijevane dinamične promjene predstavljaju se i kao reforme obrazovanja.²

Usporedimo li predmoderno društvo s modernim, tada se općenito može reći da su društvene i obrazovne promjene egzogeno inicirane. Različite asocijacije i globalno tržište zahtijevaju radikalne promjene manje razvijenih zemalja kao proces prilagodbe razvijenom svijetu. To je naročito vidljivo u tranzicijskim zemljama, pa i u Hrvatskoj. Iz toga se može elaborirati i teza da reforme obrazovanja u manje razvijenim zemljama ovise o izvanjskim poticajima i zahtjevima razvijenih društava. Tranzicijska društva prihvatila su model kapitalističkog društva, pa prihvaćaju i njegove zahtjeve za promjenu u obrazovnom sustavu. Tako (ekonomska, financijska, tehnološka) ovisnost o razvijenima društvima stvara i ovisnost obrazovanja u nerazvijenim zemljama o glavnim ciljevima obrazovanja u razvijenim zemljama. U tom smislu reforme su samo vremenske točke dinamike razvijenih društava koja se kao trend nastavljaju u nerazvijenim društvima. Ona će teško doći na točku zadovoljavajuće razvijenosti. Tako se uspostavlja trajna ovisnost, ne samo gospodarskih, nego i obrazovnih struktura o onim razvijenim što za samo obrazovanje znači da se ne radi o učinkovitom jednokratnom procesu važnom za društvo i obrazovanje, nego o trajnijoj vezi i promjenama. Ako su društvene promjene (gospodarske, socijalne...) stalan proces, onda su to i obrazovne promjene. U tom smislu jedna reforma, ako se ne nastavi kao permanentna, neće značiti mnogo za samo društvo, njegovu poticaju

² Promjene, odnosno reforme odgoja najčešće se impliciraju u reformama obrazovanja, iako se na institucionalnoj osnovi ne govori posebno o reformama odgoja.

učinkovitosti. Iz toga slijedi da i naše društvo nije suočeno samo s jednom reformom, nego s reformama kao procesom mogućih promjena. Poslije jedne slijedit će druga reforma kao „reforma reforme“. Tako se kontinuitet društvenih promjena prenosi na kontinuitet promjena u obrazovanju. S druge pak strane obrazovne promjene utječu na društvene promjene.

1. Neki aspekti društvenoga konteksta obrazovanja

Kada se govori o pojedinim društvenim fenomenima, često se koristi i sintagma „društveni“ ili „širi društveni kontekst!“. Time se ističe povezanost toga fenomena s nekim drugim okolnostima i uvjetima. Tako se može govoriti i o društvenom kontekstu obrazovanja. Dakako, uvijek moramo imati na umu o kakvom se društvu radi i u kojem vremenu. U našem slučaju riječ je o hrvatskom predmodernom (tradicij-skom) i modernom društvu i međusobnim usporedbama.

Ovdje pod društvenim kontekstom obrazovanja imamo na umu strukturu društva i mehanizme njegove reprodukcije, brzinu društvenih promjena, raspodjelu i utjecaj moći u društvu i očekivanja društva od njih, sustav društvenih vrijednosti, djelovanje društva na njegove podsustave (pa i na obrazovanje), itd.

1.1. Struktura društva i njegova reprodukcija

U svakom društvu možemo uočiti različite strukture: od sustava vrijednosti različitih socijalnih slojeva do gospodarskih i političkih struktura. Dijelovi društva, tj. najbogatiji pojedinci kao skupina drže u rukama društvenu moć i različitim mehanizmima (primjerice zakonima) reproduciraju tu moć i primjenjuju na društvo u cjelini. Oni su potpora političkoj moći i zajedno s političarima tvore društvenu elitu, čiji bi zadatak bio upravljati u društvu i društvom i voditi ga na korist svih članova društva. Naravno, u praksi nije tako, jer društvene elite čine sve da ostvare uglavnom svoje interese, ponajprije ekonomske (a to jest jačanje materijalne koristi) a onda i druge, pa i obrazovne. Najobrazovaniji ljudi od srednjega vijeka na ovamo potjecali su iz bogatijih obitelji ili su imali u školovanju svoje bogate mecene (svjetovne ili crkvene). Društvena elite kod nas ima više pripisano nego stvarno obilježje elite. Elite su i u feudalnom sustavu imale zadatak obrane i osiguranje socijalnih uvjeta života društva, bez obzira o kojima se razinama radilo. Za uzvrat uzimale su najveći dio društvenog proizvoda za sebe. Tako se formirala feudalna elita (klasa). Iz toga slijedi pitanje brinu li današnje elite za sigurnost i socijalnu perspektivu svih građana da bismo ih uistinu nazvali elita. Ako je riječ o socijalnoj sigurnosti i perspektivi, odgovor bi bio uglavnom negativan.

Za neke umove u antičkoj Grčkoj idealno društvo bilo je ono u kojemu je bilo malo veoma bogatih i siromašnih a najviše srednje bogatih. Danas bismo rekli sred-

njih slojeva. Struktura hrvatskog društva izmijenila se u posljednjih nekoliko desetljeća. Nestali su srednji slojevi, stup društva, pa je struktura poprimila piramidalni oblik. Veoma je mali broj bogatih, a veoma velik broj siromašnih i rastočenih srednjih slojeva. Tako danas imamo „argentski model“ društva. Srednji slojevi, kao najbrojniji u društvu, davali su temeljnu vrijednosnu intonaciju društvu. Sve dok se ne obnove srednji slojevi, naravno ne tradicionalnog sadržaja, kao i gospodarstvo, teško da će društvo postati stabilno. U tom smislu stabilnost i funkcionalnost obrazovnih promjena i njegovih reformi ovisi o stabilnosti same socijalne strukture društva i vrijednosnog sustava.

1.2. Brzina društvenih promjena

Društvene promjene veoma su važan kontekst obrazovnih promjena. Promjene se zbivaju sve brže pa i zahtjevi za obrazovnim promjenama. U tradicionalnom društvu brzina nije bila poželjna i prakticirana društvena kategorija. Društvo je živjelo u skladu s ritmom prirode. Danas društvo nastoji promjene učiniti sve bržim. Štoviše, brzina je postala gotovo imperativna kategorija. To se izražava u uzrečici: „Brzina je novac“. Potrebno je što brže (i što više) proizvesti novih proizvoda kako bi se postigla što veća zarada. U tome sudjeluju obrazovanje i znanost jer omogućavaju nove tehnologije i rukovanje s njima. Obrazovanje i znanost zato postaju poluge ekonomskog sustava u kojemu (naročito tehnička znanja) imaju ključnu ulogu. Koliko tehnike toliko ekonomije, koliko obrazovanja i znanja, toliko tehnike. Obrazovni sustavi se zato usmjeravaju na stjecanje prirodnih i tehničkih znanja, a često na užtrb društvenih i humanističkih znanja koja trebaju objasniti smisao promjena. Prije (u predmodernom, tradicijskom društvu) u obrazovanju je trebalo ovladati znanjima i tehnikama koje su dotada i tada dominirale da bi se život u društvenoj zajednici „normalno“ odvijao. U kritici takve obrazovne i socijalne tradicije postoji izrijeka: „Pleti kotac ko i otac!“ Tako su se reproducirale proizvodna struktura i tradicijska kultura, čijim aspektima se i danas hvalimo. One su i danas na cijeni o čemu svjedoče UNESCO-ove zaštite materijalne i nematerijalne kulture u Hrvatskoj.

Brzina društvenih promjena, uključujući čitav način života, tolika je da se ni današnja sva znanja ne mogu lako aplicirati u gospodarstvu. Osim toga, za primjenu novih vrhunskih znanja potrebna je snažna infrastruktura, prije svega ekonomska i financijska podloga. Jednako tako vrijedi i dostupnost novih znanja iz znanstvenih centara široj regionalnoj i globalnoj periferiji. Znanje kao opće dobro, postalo je roba na tržištu a znanstvenici proizvođači te robe, dakle inicijatori dodatnoga profita. Pa ipak, nisu toliko cijenjeni kao oni koji potencijalno stvaraju još veći profit, primjerice, kao neki vrhunski sportaši. Oni su na tržištu kao i svaka druga roba. Cijena njihova prijelaza u druge klubove postaje enormna kao i cijena održavanja sportskih

nadmetanja na svjetskim razinama. Vjerojatno nismo čuli da je neki institut okružen brodovima, tenkovima i drugim oružjima kao neke svjetske sportske igre (primjerice olimpijske u Ateni). Takvi uvjeti negiraju smisao olimpijskih igara kao slobodnog natjecanja i „šutnju oružja“ i neprijateljstava kakve su bile u njihovom početku.

U tom kontekstu problem je u dostupnosti novih znanja iz razvijenih znanstvenih centara. Znanje postaje monopol onih koji ga financiraju i posjeduju. Na svjetskoj razini nastaje nerazmjer između znanja kao civilizacijske tvorevine i njegove dostupnosti siromašnim zemljama i pojedincima. Znanstveni proizvod, osobito primijenjen u tehnologiji nije kao društveni na opće raspolaganje nego postaje monopoliziran i privatiziran. Zato se u obrazovnim promjenama mora voditi računa o tome koliko će one pridonijeti društvu i pojedincu a koliko privatnim interesima.

Raspolaganje novim znanjima omogućava bolju uključenost pojedinca u društvo. Danas živimo na tri razine: lokalnoj, nacionalnoj i globalnoj, pa pojedinac koji raspolaže s internetom u nekoj siromašnoj zemlji (ili selu) više je uključen u globalno društvo nego pojedinac u razvijenoj zemlji bez interneta. Slično je i sa životom (usporedbom) pojedinca danas u selu i gradu, unatoč stereotipnoj predodžbi da je život u gradu napredniji i bolji od onoga na selu. I ta percepcija se mijenja.

Brzina ima i jednu svoju teorijsku dimenziju. Ona znači skraćivanje veličine (udaljenosti) prostora. Za nekoliko sekundi pošalje se poruka na tisuće kilometara udaljeno mjesto za što je ranije bilo potrebno i više dana putovanja. Brzina dakle dokida prostornu dimenziju u korist vremenske. Kako će čovjek, kao biće u prostoru i vremenu, živjeti bez potrebnog prostora i primjerenog vremena za život? To je novi antropološki izazov čovjeku budućnosti koji se reflektira i na smisao obrazovanja. Nove elektroničke tehnologije, koje postaju imperativ i u obrazovanju, ne zahtijevaju osobno kretanje nego s jednog mjesta upravljanje tehnikom. Krećemo li se ka novoj „sjedilačkoj“ civilizaciji? Možda otuda današnji popularizirani zahtjevi da se više krećemo u prostoru: trčimo, planinarimo i bicikliramo.

1.3. Obrazovanje i društvena moć

Društvena moć u najširem smislu znači monopol na upravljanje i kontroliranje uvjeta života drugih. U društvima socijalno duboko raslojenim, manjina (društvena elita) koja obnaša vlast i provodi reforme u vlastitom interesu. Taj se interes koncentrira na stvaranje i održavanje sustava (sistema) koji upravlja ostalima sustavima u društvu, najčešće zakonodavnim mehanizmima. Cilj je demokratskoga društva približiti moć svim građanima i omogućiti im utjecaj na demokratsku legislativu kako bi se što manje odvojila društvena moć u rukama jednoga sloja (skupine ljudi) i kako bi se moglo kontrolirati njegovo ponašanja i djelovanje. Društvena (politička) elita nije najobrazovanija skupina u društvu nego sposobna koristiti obrazovne usluge,

posebice institucionalizirane kao sredstvo u upravljanju društvom. Dio obrazovanih postaje tako u službi interesa društvenih moćnika, često individualizirana u obnašajućim društvenim (političkim) funkcijama. Jedan od ciljeva reformne obrazovanja u demokratskom društvu je ukazati na neprimjeren položaj obrazovanja, njegovu dostupnost i njegovo interesno iskorištavanje.

Postoji izreka: znanje je moć. Pitanje je da li je obrazovanje kao kumulirano znanje preduvjet participacije u društvenoj moći? Odgovor je negativan. Naprosto zato što se društvena moć temelji na interesima a obrazovanje na meritokratskom načelu, načelu znanja, a smisao obrazovanja, bar humanistički, nije stjecanje društvene moći. Općenito rečeno obrazovanje je u službi ostvarivanja nekih interesa nositelja društvene moći, pa umjesto da je u funkciji ostvarivanja boljitka svih građana, ono može biti u cilju podupiranja interesa manjine u društvu. Veliki međunarodni nogometni klubovi postali su tvornice dobiti jer se u njih ulaže kao u industrijsku proizvodnju da bi se još više zaradilo. Višestranački, iako demokratski sustav, interesni je sustav partitokratske vladavine od kojega najviše koristi imaju vrhovi toga sustava.

1.4. Obrazovanje kao društveni (pod)sustav

Ponekad se kaže da je nešto sistemsko a ne sustavno pitanje. U društvu postoje različiti sustavi ali nisu sistemi. Sistem je od društva odvojeni sustav koji sam sebe regulira. I u modernom društvu nastaje cjelovit globalni ili nacionalni sistem, tj. otuđeni sustav sam sebi svrhovit. Temelji se na interesima vladajućih, njihovoj moći i pravnim propisima. Cilj tih propisa je olakšati funkcioniranje cjelovitoga sistema. Odvojenost od društva znači da se sam regulira i brine jedino o svojoj perspektivi. U strategijama razvoja postavlja se uvijek pitanje stanja nekoga sustava a ne stanja života čovjeka. On upravlja drugim (pod)sustavima – ekonomskim, finansijskim, kulturnim ili obrazovnim čiju funkcionalnost dovodi u svezu sa svojom svrhovitošću održanja kao sistema. U planiranju se obično postavlja pitanje kakav će biti sistem u idućih deset, trideset itd. godina, a ne što će biti s čovjekom u tom razdoblju. Prema društvu se uvijek predstavlja kao nosilac društvenih interesa koje ističe kao ciljeve obrazovnih reformi.

Svaki sistem nastoji ostvariti maksimalnu korist od drugih podsustava (podsistema). Zato će donositi zakone o podsustavima koji primarno njemu odgovaraju. U obrazovanju će, primjerice, regulirati stanje i promjene koje omogućuju učinkovitost obrazovanja u ekonomskoj i tehnološkoj utakmici na aktualnom tržištu.

Sistemi u nerazvijenim zemljama često ne raspolažu s dovoljno primjenjivih znanja, pa ih uvoze i kupuju. Obrazovanje je pogodan kanal za uvoz novih znanja i tehnologija. Glede toga se i u obrazovnim promjenama postavljaju takvi ciljevi. Zato se stječe dojam da obrazovanje može djelovati kao produženi kolonizirajući čimbenik

svjetskoga sistema i to u dvojakom smislu: kao pogodovanje (tehnološkoj, ekonomskoj ili financijskoj) ovisnosti o razvijenom svijetu ili kao obrazovanje kadrova za taj razvijeni svijet. Koliko nam god može biti shvatljiva ekonomska ovisnost, malo je teže shvatiti kolonijalni položaj u „izvozu“ (bijegu) visokoobrazovane radne snage. Zato se često i sami građani pitaju za koga s visokom cijenom obrazujemo mlade stručnjake. Cilj obrazovanja je učinkovit sustav stjecanja znanja i društvenih vrijednosti, ali ako se ta znanja ne mogu primijeniti u društvu, tada predstoji egzodus mozgova. Kako bi provodilo promjene u obrazovanju, društvo mora odgovoriti za što se obrazuju stručnjaci u vlastitom društvu, jer cilj obrazovanja nije samo stjecanje teorijskih i praktičkih znanja, nego njihova primjena u praksi. Osim toga ne treba smetnuti s uma da postoji i individualni cilj i smisao obrazovanja. Naime, pojedinac bira struku i zanimanje u kojemu nalazi sam sebe i cijeni ga više od onoga na što ga društvo usmjerava. Pojedinac često doživljava zanimanje kao vlastiti poziv. Ako društvo ne odgovara na pitanje o kakvoj se praksi radi, tada neće odgovoriti ni na pitanje kakvo obrazovanje trebamo. Zato se osjeća velika razlika između obrazovnih potreba i planiranih strukturnih reformskih ciljeva.

1.5. Obrazovanje i sustav vrijednosti

U svakom društvu postoji sustav vrijednosti (vrednota) – jedan ili više. Oni su rezultat povijesnog razvoja dotičnog društva.³ U predmodernim društvima dominirao je religijski sustav vrednota, dok danas imamo u modernom društvu dualni sustav – religijskih i svjetovnih vrednota. Religija trajno opstoji jer je čovjek potrebit i onoga transcendentnog, u čemu ga ne može zadovoljiti samo znanost. Znanost ima svoju metodologiju istraživanja i zahtijeva bjelodane dokaze o postojanju nečega, dok religija počiva na apriornom vjerovanju u nešto nadnaravno i duhovno nasuprot rastućoj materijalizaciji vrijednosti i života i otuđenosti. Znanstvenik vjeruje u dokazivo ovozemaljsko, a vjernik u ono transcendentno. Moderno obrazovanje bliže je znanstvenim nego religijskim načelima, pa je u obrazovanju potrebna i religijska kultura.

Kada je riječ o hrvatskom društvu, najčešće se problematiziralo pitanja obrazovanja u kontekstu modernizacije i interpretacije sustava društvenih vrijednosti hrvatskoga društva (Primjerice, Barbić, 2013; Sekulić, 2016). Vrijednosti (vrednote) tako postaju nezaobilazna tema analize promjena hrvatskog društva i obrazovanja.

U predmodernim društvima sustav vrijednosti je stabilan i veoma se sporo mijenja, dok se u modernom društvu vrijednosti relativiziraju i nastaje moralni pluralizam.

³ Često se ne razlikuju termini vrednota i vrijednost. Općenito govoreći vrijednost je ona vrednota koja se daje jednostavno materijalizirati. Primjerice, novac, dok vrednote ulaze u duhovnu sferu. Primjerice, poštenje ili pravедnost, čovječnost itd.

lizam u smislu odnosa prema vrijednostima kao u samoposluzi. Čovjek gradi svoj moralni sustav prihvaćajući njemu praktično najkorisnije vrijednosti a dominiraju materijalističke vrijednosti (Inglehart, 1989). Neke vrijednosti su univerzalne pa formiraju etičke imperATIVE, poznate ne samo općenito u modernom i našem društvu, nego i drugim filozofijama. Primjerice, „ne čini drugome što ne želiš da drugi tebi čini“ (kao i u pozitivnom smislu: čini drugima ono što želiš da drugi čine). U tome je osobito poznat Kantov kategorički imperativ: Radi tako da maksima tvoga djelovanja može postati opći zakon.

Suvremene obrazovne reforme streme uglavnom tome da obrazovanje prati, proizvodi i prenosi nova znanja u društvo, poglavito ona najnovija iz područja, prirodnih i tehničkih znanosti. Društvena i humanistička područja često su na periferiji obrazovnih kurikuluma, kao i poznavanje bližeg i daljeg okoliša, kojega djeca na poznaju. Obrazovanje treba težiti da se djeca upoznaju i s obilježjima prirodnog i socijalnog života u njihovu kraju a onda na široj nacionalnoj razini. Maturanti više upoznaju strane zemlje i kulturu nego svoju vlastitu. U sklopu školskog obrazovanja ne čini se dovoljno, pa na scenu nastupaju različite udruge i kulturno-umjetnička društva koji nastupaju kao čuvari kulturne tradicije i lokalnoga znanja organizirajući različite kulturne manifestacije. Orijehtacija obrazovnih promjena na nova znanja potiskuje znanja i iskustva tradicijske kulture. Potiskivanje tradicijske kulture znači postupno gubljenje jednoga povijesnoga iskustva naroda, jednoga svijeta čovjekova života. Treba imati na umu da bez prošlosti ne možemo objasniti sadašnjost. Kao kompenzacija nastaju programi učenja o načinu života ljudi u prošlosti, o običajima, etnološkom bogatstvu prošlih vremena. Težnja da se to upozna zapravo je želja da se ne izgube i obilježja sociokulturnog identiteta. O sociokulturnom identitetu i važnosti pojedinih čimbenika identifikacije, kod nas su veoma rijetka kao empirijska istraživanja.

U zapadnoeuropskoj (euroameričkoj) kulturi došlo je do velikih promjena u sustavu vrijednosti. Poznate u parole Francuske revolucije: „sloboda“, „jednakost“, „bratstvo“. Ako se danas osvrnemo na njih možemo reći da se umjesto o slobodi danas govori više o „sigurnosti“, umjesto o jednakosti o „ravnopravnosti“, a umjesto o ideji bratstva o „solidarnosti“. Ideja sigurnosti toliko je okupirala moderno društvo da su se građani skloni odricati svojih prava i sloboda u korist sigurnosti imovine i sigurnog života. Ako se dovedu u svezu sigurnost i obrazovne promjene s novim znanjima, vidljivo je da se sigurnost pojedinaca, skupina i država ne povećava, pa otuda pitanje: vode li obrazovne promjene u modernom društvu povećanju sigurnosti ili pokušavaju“ krpiti“ posljedice znanstveno-tehničkog napretka na društvo i pojedinca?

Unatoč novim tehnologijama i modernim inovacijama, u društvu sve više rastu rizici, pa neki autori govore o modernom društvu kao o društvu rizika (Beck, 1986).

Da bismo više proizveli i bolje živjeli u modernom društvu moramo najprije proizvesti rizike, a jedan od njih je u neetičnoj primjeni novih tehnologija i energije, osobito nuklearne. Njihove posljedice društvo nastoji uspješno rješavati, ali metode i društveni ciljevi koji dovode do posljedica teško se mogu na jednak način i rješavati. Za to će biti potrebno novih znanja, inovacija i redefiniranje ciljeva uspješnosti modernoga društva i kvalitete života.

1.6. Obrazovanje i tehnika

Tehnika ulazi u sva područja čovjekova života – od ekonomije do svakodnevice, pa tako i na područje obrazovanja. Ponekada se takva dominacija prenosi i na samo društvo, pa se post/moderno društvo naziva i „tehničko društvo.“ Prijenos tehničkih znanja, vještina i tehnologija zbiva se preko obrazovanja, odnosno obrazovanih kadrova. Moderna struktura bez stručnih, a pogotovo visokostručnih ili čak znanstveno obrazovanih pojedinaca, ne bi opstojala. Zato se u današnjem „tehničkom društvu“ sve više zahtijeva ugrađivanje tehničkih znanja u obrazovne programe. S tim u svezi ukazao bih samo na dva aspekta odnosa tehnike, tehničkih znanja i obrazovanja. Jedno je modernizacija obrazovanja, odnosno škole, a drugo monopol stručnih znanja i metoda nad tradicijskom kulturom.

Monopol nad znanjima nekada je imala malobrojna društvena elita. U početku je to bilo individualiziranje monopola, a kasnije s industrijalizacijom znanje se kao i monopoli institucionaliziraju. U razdoblju industrijalizacije struktura obrazovanja prilagođavala se strukturi društva. Tek nastankom srednjih slojeva i potrebnih znanja u industriji, nastala je i srednja škola. Današnji monopol na najnovija znanja i primjenjive tehnologije imaju institucije. To nisu pretežito znanstvene institucije, kako bi se očekivalo, već one koje raspolazu s najviše kapitala da stimuliraju znanstvena istraživanja. Tako najbogatija skupina pojedinaca dvojako utječe na korištenje znanja. S jedne strane usmjerava znanstvena istraživanja i određuje što je znanstveno vrijedno za društvo i civilizaciju, a time i na obrazovne programe, sve u vlastitom interesu, a s druge strane kontrolira i dozira primjenu tih znanja u praksi. Tako se izdvajaju ne samo sloj bogatih u društvu, nego i bogata društva u odnosu na ona siromašnija društva. Ujedno se, glede razvoja, stvara velika tehnička ovisnost nerazvijenih o bogatim društvima. U svjetskim razmjerima vidljivo je smanjivanje broja najbogatijih društava i pojedinaca u njime, što stvara sliku oštrem socijalne piramide. Tako znanje kao opće dobro postaje interesno dobro uskog kruga bogatih kapitalom. Znanje se odvaja od ostalih članova društva. Za njegovo stjecanje potrebno je često platiti visoke školarine, što većina članova društva nije u mogućnosti.

Nekadašnja elita je svojom tajnovitošću u odnosu na cijelo društvo mogla kontrolirati velik dio gospodarstva, zdravlja i svakodnevnog života. Usporedba s današ-

njim vremenom daje nam za pravo izreći stav da se slika u biti tijekom povijesti nije mnogo izmijenilo glede vrijednosti znanja i njegove dostupnosti.

Porast znanja i novih tehnologija stvara veću količinu tehničke moći ali i institucionalne kontrole nad članovima društva. S povećanjem moći (nad prirodom i u društvu) povećava se i količina nasilja u društvu. Time mislimo na nasilje u institucijama (škola), stadionima, ulicama, u obitelji i među vršnjacima (koji preuzimaju neke obrasce ponašanja odraslih). Zar nije stvaranje tajkunske „elite“ oblik nasilja u društvu i nad društvom? Nasuprot nasilju u porastu su „fešte“ – lokalne, regionalne ili nacionalne svečanosti koje imaju zadatak, osim afirmacije tradicije, ublažiti tegobe svakodnevice ukazujući uglavnom na ono pozitivno, čovjeku prihvatljivo. U uvjetima svakodnevnih tegoba i „slavlja“, potihom se odvija proces općega otuđenja o kojemu, nažalost, više i ne govorimo. Što je više blagostanja, to je više međusobnog udaljavanja ljudi i društvenih institucija. Ne misli se samo na otuđenje u ekonomskoj sferi, nego i na otuđenje u obitelji sve do međunarodnih aspekata. Obitelj je postala krhka zajednica kao i međunarodni odnosi u kojima se neke države ograđuju (bodljikavom žicom) od drugih jer su oni druge vjere ili boje kože. U dalekoj povijesti kultura (gradovi) je bila zaštićena fizičkim zidovima. Danas se u svijetu, a poglavito u Europi, stvara „kultura zidova“, tj. svijest o zatvorenosti u svoj ugodni svijet. Gdje je europski humanizam? Zar ga je potisnuo porast znanosti, tehnologije i bogatstva? Je li materijalizam nadvladao humanizam, a tehnika podčinila čovjeka ili mu tko prijati? Renesansa tehnike podložila je i ugrožava ljudski humanizam kao čovjekovu vrijednost. Kakve šanse u tome čovjeku daju obrazovne promjene (reforme)? Mogu li se suprotstaviti porastu nasilja i svijesti o kulturnim zidovima među mladima?

Kao što se demokratiziraju mnoge institucije tako se demokratizira stjecanje i usvajanje znanja, pa članovi društva, poglavito mladi, raspoložu s daleko većom količinom znanja nego ranije. No, koliko se god širilo i usvajalo znanje, toliko se ono više proizvodi. Proizvodnja znanja, poglavito tehnološki primjenjivih, stalno se povećava. Pomoću informatizacije i digitalizacije učenik nije samo konzument nego i producent što se od njega i zahtijeva. Tako se utakmica na tržištu za dobit i profitom prenosi na utakmicu proizvodnje novih znanja i njegovo prenošenje u obrazovni sustav. Bolji obrazovni sustav percipira se kao potencijalno bolji za tržišnu kompetenciju radne snage i njezinih tehnoloških proizvoda. Zato su zahtjevi za reformama obrazovanja sve učestaliji.

S industrijalizacijom i modernizacijom društva modernizira se i obrazovanje, odnosno škola. No, često se pod modernizacijom škole u praksi misli na povećanu tehničku opremljenost škole, poglavito na dominaciju opreme u vidu elektroničkih i informatičkih pomagala. U perspektivi takva tehnička modernizacije obrazovanja vodi prema suvišnosti učitelja, nastavnika i profesora. Tako se prije ulaže u tehničku

opremljenost nego u plaće i stimulaciju učitelja. Škola postaje tehnički poligon za stjecanje novih informacija. Ovdje treba kritički ukazati na činjenicu da djeca mogu dobiti veliku količinu informacija elektroničkim putem, ali često ih ne mogu sažeti u bitno i procijeniti njihovu korisnost. Nastavnik je tu da djeci ukaže na značenje neke informacije i objasni njihovu društvenu vrijednost i smisao. Bez govora učitelja, nastavnika ili profesora, digitalizirana znanja veoma su ograničena, jer sama tehnika ne može odgajati i obrazovati. Ponekad se čini da se kritika na ranije obrazovanja kao gomilanje i učenje činjenica napamet može katkada i danas primijeniti na gomilanje činjenica i podataka iz elektroničkih medija. Zato obrazovna reforma treba uključiti i program za permanentno obrazovanje nastavnika.

1.7. Obrazovanje u uvjetima globalizacije

Bez obzira shvatimo li proces globalizacije u pozitivnom ili negativnom smislu, nedvojbeno je da se ona širi u svjetskim razmjerima kao širenje tržišta, tehnologija, informacija i znanja. Globalne promjena stvaraju uvjete za globalni sistem koji će regulirati elemente gospodarstva i načina života u čemu sudjeluje i obrazovanje, a što znači da se s globalizacijom globalizira i obrazovanje. Od njega se zahtijeva pozitivan učinak na globaliziranje. To s jedne strane znači prihvaćanje i uvoz novih tehnologija, a s druge strane zatiranje tradicije i prošlih elemenata kultura, naročito lokalnih kultura.

Za obrazovne promjene to znači postaviti pitanje u kojem smislu će globalizirani proces obrazovnih promjena održati neke bitne elemente tradicijske kulture i elemenata identiteta neke zajednice ili ih potisnuti kao prošlost? Pri tom ne mislimo da je identitet statička, nego dinamička kategorija koja tijekom povijesnih i kulturnih mijena neke tradicijske elemente odbacuje, a neke nove prihvaća kao dio promijenjenoga identiteta. Od obrazovnih promjena traži se praćenje globalnih uvjeta učinkovitosti i vrijednosti roba na tržištu. Globalizacija djeluje dvosmjerno. S jedne strane zahtijeva uniformiranje struktura primjerenih globalnom tržištu, a s druge izaziva otpor u smislu održanja lokalnih kultura. Pitanje je kako udovoljiti zahtjevima globalizacije i očuvati samosvojnost socijalne zajednice? Koliko je dopušteno žrtvovati vlastitu kulturnu tradiciju u interesu praćenja globalnih trendova u učinkovitosti obrazovanja? Vlastita kultura ne smije biti žrtva globaliziranja kulture i zahtjeva modernosti, pa elemente tradicijske kulture treba ugraditi u obrazovne programe i pronaći adekvatnu mjeru.

Zaključno

U priopćenju smo nastojali ukazati samo neke društvene okolnosti u kojima se sve više inzistira na promjenama (reformi) odgoja i obrazovanja u modernom

društvu. Dakako, neka obilježja su ostala netaknuta. Cilj nam je bio problematizirati okolnosti u kojima postoji nužnost ne samo permanentnoga obrazovanja nego i permanentnih promjena u obrazovanju kao društvenom podsustavu. Pri tom nismo ulazili u političke aspekte. Zastupana je teza da se moderno društvo nasuprot tradicijskom društvu i kulturi ubrzano kreće u smjeru novih promjena i često neizvjesnih posljedica.

Ukazano je na potrebu i porast novih znanja i tehnologija ali i društvenih promjena održivih čovjekovoj zajednici pri čemu je i sustav vrijednosti jedan od bitnih čimbenika društvenih promjena i promjena u obrazovanju. Ako se ne gradi održivo društvo, ne samo na nacionalnoj nego i globalnoj razini, teško je govoriti o održivom obrazovanju u takvom društvu i kontekstu.

Društvene promjene u Hrvatskoj kao modernoj državi duboko su uvjetovane posljedicama tranzicije. Novo društvo nejednakosti ne može stvoriti ni novo obrazovanje jednakosti, nego ga podrediti ciljevima aktualnog društva. Problem je u tome što u tom slučaju promjene u obrazovanju kasne za promjenama u razvijanim društvima kojima Hrvatska teži. Zato je potrebno ponajprije djelovati u smislu stvaranja vizije poželjnoga društva za veliku većinu građana i u tom kontekstu koncipirati i provoditi promjene u obrazovanju. Te promjene, bar na lokalnoj razini, ne bi smjele zaboraviti na lokalnu kulturnu baštinu niti kulturnu baštinu hrvatskoga društva i ljudskih vrijednosti bez obzira potjecale one iz religijskoga ili sekularnoga svijeta.

Obrazovne promjene (reformе) ne mogu promijeniti društvo, ali mogu potaknuti i nov način mišljenja o društvu i čovjekovu životu u zajednici u suvremenoj stvarnosti. Mogu graditi svijest o suživotu ljudi i sadašnjih i budućih generacija. Digitalizacija i informatizacija u obrazovanju donose niz prednosti za mlade, ali i neke individualne rizike i zlorabe. Rizici u tome povezani su s rizicima suvremene kulture i općom tehnologizacijom života – od gospodarstva do svakodnevice.

Literatura

1. Beck, Ulrich (1986), *Risikogesellschaft*. Muenchen: Beck.
2. Cifrić, Ivan (1998), Tranzicija i transformacija. U: I. Cifrić, O. Čaldarović, R. Kalanj, K. Kufrin (ur.), *Društveni razvoj i ekološka modernizacija: prilozi sociologiji tranzicije*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo i Zavod za sociologiju, str. 47-78.
3. Inglehart, Ronald (1989), *Kultureller Umbruch. Wertwandel in den westlichen Welt*. Frankfurt: Campus.
4. Rogić, Ivan (1996), Prinos poredbenoj analizi kolonijskog horizonta prve i druge hrvatske modernizacije. *Socijalna ekologija*, 5(4), str. 489-500.
5. Sekulić, Duško (ur.) (2016), *Vrijednosti u hrvatskom društvu*. Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo.

The Social Context of Education

Summary

Education may not be analyzed without studying the social context; similarly, educational reform may not be examined without a better understanding of the context of social changes.

Social context is defined as a set of social characteristics, such as: key social changes and the speed thereof; value systems within a society; impact of society as a system on education as one of its subsystems.

The relationship between society and education is not a political one, even though it is often portrayed as such, especially when the emphasis is placed on the issue of educational reform. It is rather a socio-cultural problem, connected to the issues surrounding social development. Therefore, the goals of educational reform must be defined within the wider context of social goals.

In order to conduct changes in education, it is important to define what the society expects from education.

In premodern societies, the main goal of upbringing and education was to socialize young people into the wider society. In other words: social reproduction. Being of a low and slow level of change, they had a low-level demand for educational reforms as well. Modern societies, and especially highly developed contemporary ones, undergo fast changes and demand education that will accelerate social changes and enable a more rapid development within certain areas of the society, as well as the society as a whole. If society is understood as a place of constant change in social relations and structures, then educational changes (reforms) ought to be considered a permanent and crucial aspect thereof.

We will further discuss several social characteristics and changes, as well as the impact of those changes on both education and culture.

Keywords: upbringing and education; social system; traditional society; modern society.

Akademik Ivan Cifrić
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Razred za društvene znanosti
Zrinski trg 11, HR – 10000 Zagreb
etnologija@hazu.hr